

PAPER DETAILS

TITLE: Kadizâde Mehmed Efendi`nin Bilinmeyen Risalesi Risâle-i Müdâfa'a Isiginda Hayati ve Ilmi
Kisiligi -Tercüme Tahkik ve Degerlendirme-

AUTHORS: Ali DURMUS

PAGES: 321-350

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1179629>

Kadıızâde Mehmed Efendi'nin Bilinmeyen Risalesi *Risâle-i Müdâfa'a* Işığında Hayatı ve İlmi Kişiliği -Tercüme Tahkik ve Değerlendirme-

Life and Scientific Character of Qâdî-zâde Mehmed Efendi's
in the View of his Work *Risâle-i Mudâfa'a* Which isn't Known
-Translation Investigation and Evaluation-

Ali Durmuş

Dr., İstanbul Üniversitesi Dr., İstanbul University
Sosyal Bilimler Enstitüsü Graduate School of Social Sciences
İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı Department of History of Islamic Sects
İstanbul | Türkiye İstanbul | Turkey
alidurmus6116@gmail.com orcid.org/0000-0002-9279-1983

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 13 Mayıs 2020 Received | 13 May 2020
Kabul Tarihi | 12 Haziran 2020 Accepted | 12 June 2020
Yayın Tarihi | 30 Haziran 2020 Published | 30 June 2020

Atıf | Cite as

Durmuş, Ali. "Kadıızâde Mehmed Efendi'nin Bilinmeyen Risalesi *Risâle-i Müdâfa'a* Işığında Hayatı ve İlmi Kişiliği -Tercüme Tahkik ve Değerlendirme- [Life and Scientific Character of Qâdî-zâde Mehmed Efendi's in the View of his Work *Risâle-i Mudâfa'a* Which isn't Known -Translation Investigation and Evaluation-]". *Tokat İlmiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2020), 321-350.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.3894609>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences.
Tokat | Turkey.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Kadıẓâde Mehmed Efendi'nin Bilinmeyen Risalesi *Risâle-i Müdâfa'a* Işığında Hayatı ve İlmi Kişiliği -Tercüme Tahkik ve Değerlendirme-

Öz: Bu makale, 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan Kadıẓâdeliler hareketinin öncüsü olan Kadıẓâde Mehmed Efendi'nin (öl. 1045/1635) *Risâle-i Müdâfa'a* adlı eserinin tercüme, tahkik ve değerlendirmesinden teşekkül etmektedir. *Risâle-i Müdâfa'a* şimdiye dek bilinmeyen ve ilk defa bu çalışmamızla bilim dünyasına kazandırılan önemli bir eserdir. Kadıẓâde'nin hayatı ve eğitime dair kaynaklarda zikredilen bilgiler kıstıtlı ve mükerrer olduğu için, Kadıẓâde'nin bir nevi otobiyografisi olarak kabul edebileceğimiz bu eser, hayatı ve eğitime dair birçok şüpheyi gidermesi bakımından oldukça önem arz etmektedir. Risale iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım savunma niteliğindedir. Zira Kadıẓâde Mehmed Efendi, İbn Arabî ile ilgili görüşleri nedeniyle muhalifleri tarafından kendisine iftira atıldığını ve hakkında karalamalar yapıldığını iddia ederek kendisini müdafa etmektedir. İkinci bölüm ise, hayatı ve ilmi kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi vererek kendini detaylı bir şekilde tanıttığı kısımdır. Müellif bu bölümde hocalarına, okuyup mütalaa ettiği eserlere ve kaleme aldığı bazı risalelere dikkat çekmektedir. Risale hakkında yapılacak değerlendirmede Kadıẓâde'nin ilmî hayatının genişçe irdelenmesi ve okuduğu eserlerden hareketle görüş ve düşüncelerinin teşekkülünde mezhebî arka planının ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Osmanlı Devleti, Kadıẓâdeliler, Kadıẓâde Mehmed Efendi, *Risâle-i Müdâfa'a*.

Life and Scientific Character of Qāḍī-zāde Mehmed Efendi's in the View of his Work *Risāla-i Mudāfa'a* Which isn't Known -Translation Investigation and Evaluation-

Abstract: This article consists of the translation, investigation and evaluation of the book is called *Risāla-i Mudāfa'a* that it's written by Qāḍī-zāde Mehmed Efendi (d. 1045/1635) who was a leader of Qāḍī-zādeli's Movement that appeared in the 17th century Ottoman Empire. *Risāla-i Mudāfa'a* is a important book that it had not been known so far and it is presented to science world with this study. Informations that were explained in sources related to Qāḍī-zāde's life and training are limited and repeating, so this book that is a Qāḍī-zāde's autobiography in a way, have importance because it is removing all questions about his life and training. *Risāla-i Mudāfa'a* has consisted of two parts. In the first part is a defending. Therefore, Qāḍī-zāde Mehmed defended himself that he was slandered and defamed by his opponents due to his opinion about Ibn 'Arabî. The second part is chapter that Qāḍī-zāde informed about his life and scientific character and introduced himself detailedly. He remarked his teachers and books that was readed and scrutinized it and books which was written by himself in this part. Scrutinizing of Qāḍī-zāde's scientific life detailedly and discovering of his denominational background in occurrence of his ideas and thoughts is targeted in this assesment with reference to the books that was readed by him.

Keywords: History of Islamic Sects, Ottoman Empire, Qāḍī-zādelis, Qāḍī-zāde Mehmed Efendi, *Risāla-i Mudāfa'a*.

Giriş

Kadıẓâde Mehmed Efendi 17. yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda dinî-siyasî birtakım gerekçelerle ortaya çıkan ve kendisine nispetle “Kadıẓâdeliler” olarak isimlendirilen hareketin lideridir. Harekete öncülük etmesiyle birlikte kendisinden sonra takipçileri tarafından görüşlerinin devam ettirilmesiyle Osmanlı'nın ilim ve fikir dünyasını yarım asırdan fazla meşgul etmiştir. Kadıẓâde, gerek eserleriyle, gerekse mesleği icabı vaazlarıyla ilmî sahada kendini ispat edebilmiştir. Döneminin bazı tasavvufî ekollerıyla girdiği ilmî ve fikrî tartışmalarla da, geniş bir muhalif kitle ile karşı karşıya kalmış ve zaman zaman onların hışmına uğramıştır. Dolayısıyla bazı Osmanlı müverrihleri, hakkında hoş olmayan bir portre çizerken,¹ bazıları da kendisini övmekten geri durmamıştır.² Kaynaklarda da hayatı ve fikirleri hakkında zikredilen bilgiler, ya kısa ve mükerrer olmuş yahut da katı bir taassupla yöğrularak “Selefilik”le veya “tasavvuf karşıtlığıyla” suçlanmıştır.³

Kadıẓâde'nin şimdiye dek hiç bilinmeyen ve tarafımızca ilk defa bilim dünyasına kazandırılan *Risâle-i Müdâfa'a* adlı eseri, hakkında ortaya atılan birçok iddiaya cevap verebilecek; hayatı ve ilmî kariyeri hakkında geniş bilgiler vererek düşünce yapısını ortaya koyabilecek içeriğe sahiptir. Dolayısıyla Kadıẓâde'nin hayatına geçmeden önce, söz konusu eser tanıtılacak, ardından *Risâle-i Müdâfa'a*'da nakledilen bilgiler de göz önünde bulundurularak onun hayatı, eğitimi ve ilmî kişiliği hakkında geniş bilgiler verilecektir.

1. *Risâle-i Müdâfa'a*

Kadıẓâde Mehmed Efendi'nin muhaliflerinin Muhyiddîn İbn Arabî'ye sövdüğü ve evliyanın velâyetini inkâr ettiği şeklinde ortaya attıkları iddialarına cevap vermek için kaleme aldığı küçük bir risaledir. Eserine ko-

¹ Mustafa Sakıp Dede, *Sefîne-i nefîse-i mevleviyân*, tsh. Mehmed Arif Paşa (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1866), 2/165; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*, haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1333), 1/373; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşahiri*, haz. Mehmet Sarı ve Ahmet Karaman (Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, 1999), 27-28.

² Örneğin bk. Kâtib Çelebi, *Fezleke-i Kâtib Çelebi* (Toronto: Toronto Üniversitesi Kütüphanesi, ts.), 2/182.

³ Örneğin bk. Ahmet Yaşar Ocak, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadıẓâdeliler Hareketi”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi* 17-21/1-2 (1979-1983), 208-209; İbrahim Baz, *Kadıẓâdeliler Sivasiler Tartışması* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 53-67; Semiramis Çavuşoğlu, *The Kadizadeli Movement an Attempt of Seriat-Minded Reform in the Ottoman Empire* (New Jersey: Princeton University, Doktora Tezi, 1990), 45-47.

vuculuk yapmanın ve gıybet etmenin günah olduğuna dair çeşitli ayetler sıralayarak başlayan Kadızâde, koğuculara nasıl davranılacağı hususunda bazı tavsiyelerde bulunmaktadır. Ardından kendisi hakkında ortaya atılan şayiayı, sebebiyle birlikte zikrederek hayatı ve eğitimi hakkında tezkirelerde ve diğer tarihi klasiklerde rastlanılmayan bir takım önemli bilgiler zikretmektedir. Dolayısıyla Kadızâde'nin söz konusu eseri, bir nevi onun kısa bir otobiyografisi durumundadır.

Yalnızca bir nüshasına ulaşabildiğimiz *Risâle-i Müdâfa'a*'nın ikinci bir nüshasının varlığına dair şimdilik herhangi bir malumatımız bulunmamaktadır. Ulaştığımız bu nüsha, Ankara Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonunda 06 Mil Yz A 2688/3 numarada kayıtlı olup, 62b-64a varakları arasında yer almaktadır. Okunaklı talik hattı ile istinsah edilmiştir. Müstensih ve istinsah tarihi belli değildir. Her varakta yirmi dört satır bulunmaktadır. Kütüphane kataloğunda “*Risâle-i Müdâfa'a-i Kadızâde*” ismiyle kaydedilen bu eserin içeriğinde “Kadızâde'ye nispet edilen bir risale” başlığı kullanılmaktadır.

Nüshanın içerisinde bulunduğu mecmuada dokuz farklı eser daha mevcuttur. Bunlar sırasıyla Kocavî'nin (öl. 951/1544) *Hâşiye âlâ Envârî't-tenzîl*'i, Nâbî Yusuf b. Abdullah Ruhavî'nin 1117/1705 yılında istinsah edilen *Hayrâbâd*'ı, Ahmed b. Kemal adlı bir müstensih tarafından istinsah edilen ve müellifi zikredilmeyen *Risâle fi hakkı Firâvn*, Ebu Bekir Sivasî'nin *el-Mefâtiḥu'd-dürriye* adlı eseri, Ali b. Mustafa Kayserî'nin *Şerḥ-u Tuhfeti's-şâhidî'si*, Birgivî'ye atfedilen *Veẓâifu nevâfili'l-ibâdât*, hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan *Aḥvâl-u meyyit fi'l-kabr*, Ebû Ceyş el-Ensarî Abdullah b. Muhammed el-Endelûsî'ye atfedilen *el-Arâdu'l-Endelûsî* ve Aziz Mahmud Hüdayî'ye atfedilen *Habbetü'l-maḥḥabbe* adlı eserlerdir. Mücellet toplamda 103 varak ve 106 pozdan oluşmaktadır.

2. Kadızâde'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Kadızâde Mehmed Efendi, 6 Recep 990/27 Temmuz 1582'de Balıkesir'de dünyaya gelmiştir. Doğum tarihine istinaden “mahzum ve mükerrem” olarak tarih düşürüldüğünü belirten Kadızâde, kendi adını Doğanzâde Mustafa Efendi olarak bilinen babasının koyduğunu; dedesinin ise İlyas Efendi adlı biri olduğunu belirtmektedir. Babasının Balıkesir kadısı olması hasebiyle “Kadı-zâde” olarak isimlendirilen Mehmed Efendi, Balıkesir'de dünyaya gelmesi nedeniyle de “Balıkesirî” künyesiyle anılmış, zaman za-

man da “er-Rûmî” künyesini kullanmıştır.⁴ Ayrıca “İlmî” mahlasıyla manzum eserler telif ettiği için “İlmî” olarak da bilinmektedir.⁵

Daha çok “Kadıızâde” adıyla anılan Mehmed Efendi'nin, Halvetî meşâyihından olan çağdaşı Sofyalı Kadıızâde Mehmed Efendi (öl. 1041/1631-32) ile karıştırılmaması için “Küçük Kadıızâde” olarak isimlendirildiği kaynaklarda belirtilmiştir.⁶ Yine kendi çağdaşı Amasyalı Cafer b. İlyas'ın oğlu Evliya Mehmed Efendi (öl. 1044/1635) de Kadıızâde adıyla bilinmekte; fakat kullandığı “Amasî” künyesi ile *Risâle-i Müdâfa'a*'nın müellifi olan Kadıızâde Mehmed b. Mustafa'dan ayrılmaktadır.⁷ Dolayısıyla makalemizin konusu olan Kadıızâde Mehmed Efendi, “Kadıızâde” adıyla anılan diğer zatlarla karıştırılmamalıdır.

Kâtip Çelebî, Kadıızâde'nin ilk eğitimini Birgivî Mehmed Efendi'nin (öl. 981/1573) oğlu Feyzullah Efendi'den (öl. 1032/1622) aldığını belirtmiştir.⁸ Ancak Kadıızâde otobiyografisinde temyiz çağına ulaştığında ilk eğitimini alması için babasının kendisini Birgivî'nin öğrencilerinden Şeyh Alâeddîn'e teslim ettiğini ondan Kur'ân, akaid ve dinî terimlere dair bazı meselelerle birlikte sarf ve nahiv dersleri aldığını belirtmektedir.⁹ Ardından Kadı Halil Efendi'den nahiv, İbrahim Müderris Efendi'den yine sarf ve nahiv dersleri aldığını; Abdurrahman Kadı Efendi'den *Kitâbu'd-Dev'* okuduğunu,¹⁰ Muslihuddîn Kadı Efendi'den Sadru's-Şerîa'nın bazı eserlerini, Lütfullah Müftü Efendi'den de *Muhtaşar İşâgûcî*'yi ve Hüsameddîn Hasan el-Kâtî'nin şerhini okuduğunu belirtmektedir.¹¹

⁴ Kadıızâde Mehmed Efendi, *Risâle-i Müdâfa'a* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, A 2688/3), 63a; Babanzâde Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifin ve esmâi'l-müellifin ve âşâru'l-muşannifin*, çev. Kılıslı Rifat Bilge, tsh. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal - Avni Aktuç (Ankara: MEB Yayınları, 1955), 2/277; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcimu muşannifi'l-kütübi'l-ârabîyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, 1957), 12/33; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyü'l-fuzalâ*, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 1/321; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 3(1)/355.

⁵ Sebahat Deniz, “Kadıızâde Mehmed İlmî'nin Sultan IV. Murad İçin Yazdığı Manzum Duânâmesi”, *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1 (2008), 18.

⁶ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, sad. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3/1004; Atâî Nevîzâde Atâullah Efendi, *Hadâiku'l-hakâyk* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 2/1868; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3(1)/355.

⁷ Geniş bilgi için bk. Uşşâkizâde İbrâhîm Hasîb Efendi, *Zeyl-i şakâik*, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 252-254; Şeyhî, *Vekâyü'l-fuzalâ*, 1/323; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/995.

⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, çev. Rüştü Balcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 1/12.

⁹ Kadıızâde, *Risâle-i Müdâfa'a*, (Yazmalar Koleksiyonu, A 2688/3), 63a-63b.

¹⁰ Bu eserin hangi eser olduğunu tespit edemedik.

¹¹ Kadıızâde, *Risâle-i Müdâfa'a*, (Yazmalar Koleksiyonu, A 2688/3), 63b. Ayrıca bk. Mehmet Fatih Gökçek, *Behçetî Seyyid İbrahim Efendi Târîh-i sülâle-i Köprülü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi,

Babası hayattayken kendisini çavuş olarak görevlendirdiğini, önceleri babası gibi kadı olmak istediğini ve bu nedenle eğitimini tamamlaması için İstanbul'a geldiğini; daha sonra ise bu hedefinden vazgeçip ulema yolunu tuttuğunu açıklamaktadır.¹² Müverrihler, İstanbul'a gelen Kadızâde'nin Dursunzâde Abdullah Efendi'ye (öl. 1019/1610) mu'idlik yaptığını ve ondan dersler aldığını nakletmektedir.¹³ Oysa *Risâle-i Müdâfa'a*'da belirtildiğine göre Kadızâde önce Muslihuddîn Müderris Efendi'nin mu'idi olmuş ve ondan *Hidâye* dersleri almış; sonra ise onun tavsiyesi ile Yusuf Müderris Efendi'nin mu'idi olmuştur. Akabinde Kadızâde'nin babası ile arasında dostluktan ötürü Dursunzâde Abdülbâki Efendi onu mu'id olarak yanına almıştır.¹⁴

Kadızâde bu süreçte Dursunzâde'ye *Şerhu't-Telhîş*'in¹⁵ muhtasarını ve *el-Fevâidü'd-diyâiyye*'nin¹⁶ tamamını, Beyzâvî tefsirinin de bir kısmını okuduğunu; ayrıca Arap Sinan olarak bilinen Yusuf Efendi'den *el-Bedî* ve *Şerhu'l-Akâid*; Abdullah Efendi'den *et-Tavdîh*; ve Kadı Abdülcebbar Efendi'den de *Şerhu'l-Menâr*¹⁷ okuduğunu belirtmektedir. Yine İbrahim Müderris Efendi'nin Sinan Paşa Medresesindeki ders meclisine uzun müddet katıldığını, 1010/1602 yılı Şevval/Mart ayında da Murat Paşa Camiinde öğrenci tedrisatına başladığını bildirmektedir.¹⁸ Şu halde onun 20 yaşında iken hocalık yapmaya ve dersler vermeye başladığını söylememiz mümkündür. Kâtip Çelebî Kadızâde'nin mezkûr camide uzun bir müd-

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 10.

¹² Kadızâde, *Risâle-i Müdâfa'a*, (Yazmalar Koleksiyonu, A 2688/3), 63b.

¹³ Şeyhî, *Vekâyîü'l-fuzalâ*, 1/321; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/373; Gökçek, *Târih-i sülâle-i Köprülü*, 10.

¹⁴ Kadızâde, *Risâle-i Müdâfa'a*, (Yazmalar Koleksiyonu, A 2688/3), 63b.

¹⁵ *Telhîş*, Yakub es-Sekkâkî'nin (öl. 626/1229) *Miftâhu'l-ülûm* adlı eserinin üçüncü bölümünün Hatib el-Kazvinî (öl. 739-1338) tarafından yapılan muhtasarıdır. Bk. Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-ülûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/20-21.

¹⁶ Nakşibendî tarikatına mensup bir âlim olan Abdurrahman Câmî'nin (öl. 898/1492) eseridir. Geniş bilgi için bk. Ömer Okumuş, "Abdurrahman Câmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/98.

¹⁷ *Şerhu'l-menârî'l-envâr* olarak da bilinen bu eser, Ebu'l-Berekât en-Neseî'nin fıkıh usulüne dair muhtasar eserinin İbn Melek tarafından yapılan şerhidir. Bk. Ferhat Koca, "Menârü'l-Envâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/118.

¹⁸ Kadızâde, *Risâle-i Müdâfa'a*, (Yazmalar Koleksiyonu, A 2688/3), 63b.

det câmi', muhtasar, Sadru'sh-Şerîa¹⁹ ve hüsn-i ta'bir gibi dersler verdiğini nakletmektedir.²⁰

Risâle-i Müdâfa'a'ya göre Kadıızâde bir dönem tasavvuf ile ilgilenmiş ve dönemin Halvetî şeyhlerinden Tekeli Ömer Efendi'ye (öl. 1032/1623) intisap etmiştir. O, şeyhiyle birlikte üç kere erba'ın halvetine girmiş; şeyhinin sefere çıkması nedeniyle, Ömer Efendi tarafından Sultan Selim Camii'ndeki vaazlarına halife tayin edilmiştir. Şeyhinin seferde olduğu sıralarda evlenen Kadıızâde, kendi mahallesine yerleşmiştir. Ancak seferden dönen Ömer Efendi, sadece âlimlere vakfettiği evini, oturması için Kadıızâde'ye tahsis etmiş ve onu kendi tekkesinin de içinde bulunduğu Terceman Camii'ndeki vaazlarına halife olarak tayin etmiştir. Kadıızâde mezkûr camide bir yıl boyunca halka vaaz vermiş ve tefsir dersleri yapmıştır. Kadıızâde bu sıralarda şeyhi ile aralarında bazı ihtilafların zuhur ettiğini belirterek; ihtilaflara dair herhangi bir malumat vermeksizin, Ömer Efendi'nin evini terk ettiğini ve kendi mahallesine taşındığını; Terceman Camii'ndeki görevinden de ayrılıp Murat Paşa Camii'ndeki derslerine döndüğünü belirtmektedir.²¹ Bu ihtilafların temelinde, kandil gecelerinde kılınan namazlar meselesi olmak üzere Sivasîlerle kendileri arasında tartışma mevzuu olan meselelerin yattığı bir gerçektir.

Kadıızâde, Şeyhi Ömer Efendi ile yollarını ayırdıktan sonra, Yalova'da ikamet ettiğini zikrettiği ve kendisinden övgüyle bahsettiği Muhammed Nakşîbendî adında bir şeyh ile dostluk kurduğunu ve ona biat ettiğini açıkça belirtmektedir.²²

Kadıızâde ayrıca Evliya Muhammed Çelebî'den ve Şeyh Ahmed el-Mukrî'nin öğrencilerinden olan Behram Efendi'den Kur'ân dersleri aldığını belirtmektedir. Yine Ebussuud el-Kudsî Efendi'ye İmam Ferrâ el-Begavî'nin (öl. 516/1122) *el-Meşâbih*'ini okuduğunu ve kendisine bu eserden sahih olan hadisleri rivayet etmesi için sözlü ve yazılı icazet verdiğini; Şeyh İbrahim el-Lakânî'ye (öl. 1041/1632) *Şaḥîḥ-i Buḥârî*'yi okuyup ondan sözlü ve yazılı icazet aldığını; dönemin müfredatında olan sarf, nahiv, mantık, meânî, usûlü'l-kelam dersleri alarak eğitime devam et-

¹⁹ Bu eser, Sadru'sh-Şerîa'nın *Vikâye* adlı eseri olduğu tahmin edilmektedir. Örneğin bk. Refik Ergin, *İslam Düşüncesinde Zahir-Batın Ayrımı Açısından Kadıızâdeliler Örneği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 56.

²⁰ Çelebi, *Fezleke*, 2/182; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, 1/321.

²¹ Kadıızâde, *Risâle-i Müdâfa'a*, (Yazmalar Koleksiyonu, A 2688/3), 63b.

²² Kadıızâde, *Risâle-i Müdâfa'a*, (Yazmalar Koleksiyonu, A 2688/3), 63b.

tiğini zikretmektedir.²³ Ayrıca otobiyografisinde dile getirmemiş olsa da Kadızâde'nin 1611'de İstanbul'a gelen *Fırak* müellifi Muhammed Emin eş-Şîrvânî'nin (öl. 1036/1627) ders meclislerine katıldığı ve onun ilminden istifade ettiği de kaynaklarda nakledilmektedir.²⁴

Kadızâde *Risâle-i Müdâfa'a*'da ayrıntılı bir şekilde mütalaa etmek suretiyle okuduğu birçok eser sıralamaktadır. Bunlar Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin (öl. 373/983) *Tenbîhu'l-gâfilîn*'i; Kelâbâzî'nin (öl. 380/990) *et-Taârruf* ve *Meâni'l-aḥbâr* adlı iki eseri; Şerif el-Murtazâ'nın (öl. 436/1044) *ed-Dürer ve'l-ğurer*'i; Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) *er-Risâle*'si; Cüveynî'nin (öl. 478/1085) *el-İrşâd*'i; Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) *İḥyâ-u'ulûmi'd-dîn*, *Minhâcu'l-âbidîn*, *Uşûlü'l-erba'în* adlı üç eseri; Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Keşşâf*'i; Beyzâvî'nin (öl. 538/1144) tefsiri; Kâdî İyâz'ın (öl. 544/1149) *eş-Şifâ*'sı; Burhâneddîn el-Merginânî'nin (öl. 593/1197) *el-İnâye*'sinden belirli kısımları; Ebu'l-Ferec İbn Cevzi'nin (öl. 597/1201) *Minhâcu'l-kâşidîn ile'l-cenne* ve *Tarîfu't-telbîs ve tebdîlül-İblîs* adlı iki eseri; Şeyh Attâr'ın (öl. 618/1221) külliyatı; Sühreverdî'nin (öl. 632/1234) *Avârifu'l-maârif*'i; Mevlânâ'nın (öl. 672/1273) *Mesnevî*'si; Şeyh Sa'dî Şîrâzî'nin (öl. 691/1292) külliyatı; Alâeddîn Konevî'nin (öl. 729/1329) şerhi ile birlikte Kelâbâzî'nin *et-Taârruf* una yazdığı şerhi; İbn Hâc'ın (öl. 737/1336) *Kitâbu'l-Medhal*'i; *el-Kenz*'in şârihi Şeyh Ali el-Kudsî'nin (öl. 743/1343) bir risalesi; Sadrü's-Şerîa'nın (öl. 747/1346) temel eserleri; İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (öl. 751/1350) *İğâsetü'l-lehfân* adlı eseri; Bahâeddîn en-Nakşîbendî'nin (öl. 791/1389) *Tenbîhu'l-gâfilîn*'i; Seyyid Şerif Cürcânî'nin (öl. 816/1413) cehri zikirle ilgili bir risalesi; İbn Melek'in (öl. 821/1418) *Şerhu'l-Meşâriḥ*'i; İbn Hacer el-Askalânî'nin (öl. 852/1449) *Beḫlûl-mâûn* adlı eseri; İbn Hümâm'ın (öl. 861/1457) *Fethu'l-kadîr*'inden belirli kısımları; İmam Senûsî'nin (öl. 895/1490) *Âkâid*'i; İmam Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *Tahzîru'l-havâş min ekâzibi'l-kuşşâs*, *Tahzîru'l-eykâz min ekâzibi'l-vu'âz*, *Haşâ'işü'l-kübrâ*, *Şerhu'n-nikâye* ve *el-İtkân* adlı beş eseri; İbrahim el-Halebî'nin (öl. 956/1549) küçük ve büyük Münye şerhi; İbn Nüceym'in *Reddu'r-râgıbân şalâti'r-reḡâib*'i; Birgivî Mehmed Efendi'nin (öl. 981/1573) *Tarîkatü'l-Muḥammediyye*, *Cilâu'l-kulûb*, *İkâzu'n-nâimîn*, *İnkâzu'l-halikîn*, *Seyfü's-şârim*, *Zuhru'l-müteehhilîn*, *İzhâru'l-esrâr* adlı eserleridir.²⁵

²³ Kadızâde, *Risâle-i Müdâfa'a*, (Yazmalar Koleksiyonu, A 2688/3), 63b-64a.

²⁴ Ethem Ruhî Fiğlalı, "İbn Sadruddîn eş-Şîrvânî ve İtikadî Mezhepler Hakkındaki Türkçe Risalesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1981), 250; Ali Durmuş, *Osmanlı'da Dinî Siyasî Bir Yapılanma Olarak Kadızâdeliler Hareketi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 101.

²⁵ Kadızâde, *Risâle-i Müdâfa'a*, (Yazmalar Koleksiyonu, A 2688/3), 64a.

Murat Paşa Camii'ndeki vaazlarıyla kısa sürede tanınan Kadızzâde, 1031/1622'de Sultan Selim Camii vaiz ve dersiamlığına; 1032/1623'te Beyazıd Camii vaizliğine; 1038/1628'de Fatih Camii vaizliğine; 1041/1631 Süleymaniye Camii vaizliğine; yine aynı yıl içinde de Ayasofya Camii vaiz ve dersiamlığına getirilmiş ve ölene dek de bu camide görev yapmıştır.²⁶ Etkileyici bir üsluba, güzel bir diksiyona ve ikna kabiliyetine sahip olması muhiplerinin hızla artmasını sağladığı gibi kendisini ulema arasında gündem belirleyecek bir konuma taşımıştır.²⁷ Camilerdeki derslerine katılan Kâtip Çelebî, onun ilmi ve faziletiyle meşhur olduğunu; zamanının neredeyse tamamını ders vermekle geçirdiğini belirtmektedir.²⁸ Kaleme aldığı eserlerine bakılacak olursa onun, Türkçenin yanı sıra edebî sahada kullanabilecek kadar Arapça ve Farsçaya da önemli bir şekilde hâkim olduğu; bir yandan fıkıh, hadis, kelam ve tefsir gibi İslamî ilimlerde oldukça mahir; öte yandan kaleme aldığı manzumeleriyle de edebiyata hâkim olduğu bir gerçektir.²⁹ İlmî olarak içinde bulunduğu durumu şu cümleler ile özetlemektedir:

"Allah'a hamd olsun ki, Allah Teâlâ beni doğru ile yanlış, güçlü ile zayıf, hata ile doğruyu ayırt edebilecek kadar Arabî ilimlerden, aklî ilimlerden, dini ve şer'î bilgilerden rızıklandırdı. ...Vaktimi ilimden başka herhangi bir boş şeyle hiç geçirmedim. ...Bunları kibirlenmek veya böbürlenmek için değil bilakis Allah Teâlâ'nın 'Rabbinin nimetini anlat!'³⁰ emrine uymak için söylüyorum."³¹

Hammer (öl. 1856) onu döneminin kelamcılarının reisi olarak nitelendirirken;³² tarafsızlığını koruyamayan Naima (öl. 1128/1716), Mustafa Sakıp Dede (öl. 1148/1735), Mehmet Tahir Efendi (öl. 1925) ve Uzunçarşılı (öl. 1977) gibi müellifler onu ikiyüzlülük, samimiyetsizlik, nifakçılık ve maslahatçılıkla suçlamaktadır.³³

²⁶ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, 1/321; Uzunçarşılı, *Karesi Meşahiri*, 27; Gökçek, *Târîh-i sülâle-i Köprülü*, 10; Çelebi, *Fezleke*, 2/182.

²⁷ Çelebi, *Fezleke*, 2/182-183; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, 1/321-322; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, çev. Zuhuri Danişman (İstanbul: Zuhuri Danişman Yayınları, 1969), 6/2720; Ocak, "Kadızzâdeliler Hareketi", 214.

²⁸ Çelebi, *Fezleke*, 2/182.

²⁹ Benzer yorumlar için bk. Uzunçarşılı, *Karesi Meşahiri*, 27.

³⁰ *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meali*, (Erişim 1 Mayıs 2020), ed-Duhâ 93/11.

³¹ Kadızzâde, *Risâle-i Müdâfa'a*, (Yazmalar Koleksiyonu, A 2688/3), 64a.

³² Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, haz. Erol Kılıç ve Mümin Çevik (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992), 9/154.

³³ Örneğin bk. Mustafa Sakıp, *Sefîne-i nefîse*, 1/165; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/373; Uzunçarşılı, *Karesi Meşahiri*, 27-28.

Kadıızâde, IV. Murad'ın 1044/1634'te İran üzerine düzenlediği Revan seferine ordu vaizi olarak katılmıştır. Sefer esnasında ordu henüz Konya'da iken hastalanan Kadıızâde, Kadıızâde Mehmed Amâsî'nin gözetiminde İstanbul'a geri gönderilmiş; hastalığının artması nedeniyle 1045/1635'te³⁴ vefat ederek Topkapı dışındaki Şeyhler Kabristanı'na defnedilmiştir.³⁵

Kadıızâde, başta Sivasîlerle aralarında cereyan eden tartışmalar olmak üzere, İslamî ilimlerin hemen her dalında onlarca eser telif etmiştir. Söz konusu eserleri burada sıralayarak haklarında bilgi vermek çalışmayı amacının dışına çekeceği için, mezhepler tarihi ve kelam alanlarında telif edilmiş bazı eserlerine değinmek yerinde olacaktır. Bazı itikadî meselelerden bahseden *Mebhâş-ı İmân*, *İrşâd-ü ükûlî's-selîme*, *Risâle-i Kâdıızâde* ve *Mesâ'il-i ehl-i sünne*; Rafizîlere olan eleştirilerini içeren *Naşru'l-aşhâb*; bazı güncel meseleleri ve kelamî meseleleri kaside halinde ele alan *Manzûme-i âkâid* onun eserlerinden bazılarıdır.³⁶

2.1. Tasavvufa Bakışı

Öncelikle belirtmek gerekir ki hem tarihî klasiklerde hem de son dönem yapılan araştırmalarda Kadıızâde Mehmed Efendi başta olmak üzere, bütün Kadıızâdeli liderler tasavvuf ve sûfî karşıtlığıyla suçlanmış ve tasavvuf düşmanı olarak takdim edilmiştir.³⁷ Kadıızâde'nin bu şekilde tanıtılmasının altında, dönemin bazı tasavvufî ekollerinin cehrî zikir, sema, deveran ve raks gibi bir takım uygulamalarına karşı çıktığı gerçeğinin yattığı muhakkaktır.

Ancak Kadıızâde'nin *Risâle-i Müdâfa'a*'sında naklettiği bilgiler etraflıca değerlendirildiğinde, onun tasavvuf kültürüne çok da uzak olmadığı anlaşılabacaktır. Zira o, risalesinde de zikrettiği gibi öncelikle Halvetîliğe meyledip Tekeli Ömer Efendi'ye intisap etmiş ve defalarca onunla erba'în halvetine girmiştir. Şeyhi de kendisine tam olarak güvenerek onu vaazlarına halife tayin etmiş ve tekkesinde bulunan camiinin vaazlarını ona devretmiştir. Uzun bir müddet şeyhiyle kalan Kadıızâde, aralarındaki anlaşmazlık sebe-

³⁴ Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifin*, 2/277; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3(1)/358.

³⁵ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, 9/204; Gökçek, *Târîh-i sülâle-i Köprülü*, 10; Çelebi, *Fezleke*, 2/282; Kâtib Çelebi, *Mizanu'l-hak fî ihtiyârî'l-ahakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: MEB Basımevi, 1972), 108; Nâimâ, *Tarih*, 6/2717-2718; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/373; Şeyhî, *Vekâyü'l-fuzalâ*, 1/321; Uzunçarşılı, *Karesi Meşahiri*, 27.

³⁶ Kadıızâde'nin bütün eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Durmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 104-123.

³⁷ Örneğin bk. Nâima, *Tarih*, 6/2721; Ocak, "Kadıızâdeliler Hareketi", 217-218.

biyle ondan ayrılrsa da kısa bir süre sonra Yalova'da ikamet ettiğini zikrettiği ve kendisinden övgüyle bahsettiği Nakşî şeyhi Şeyh Muhammed Efendi'ye intisap etmiştir. Onun vesilesiyle birçok Nakşî şeyhiyle tanıştığını belirten Kadızzâde onları çok sevdiğini ve benimsediğini: “Onları akaidde, akvâlde, ef'âlde ve ahvâlde şer-i şerîf ve dîn-i münîf için müste'în ve muvâfıkın buldum ve onları sevdim.”³⁸ sözleriyle açıklamıştır.

Kadızzâde'nin tasavvuf ilminin temel klasiklerinden sayabileceğimiz *Risâletü'l-Kuşeyrî*, *Mesnevî*, *Tenbîhu'l-ğâfilîn* gibi bazı eserleri de mütalaa ettiği; Şehâbeddîn Sühreverdî, Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Kelâbâzî ve Şeyh Attâr gibi mutasavvıf kimliğe de sahip olan müelliflerin eserlerini okuduğu *Risâle-i Müdâfa'a*'da belirtilmiştir. O halde *Risâle-i Müdâfa'a*'daki söz konusu kıymetli bilgiler Kadızzâde'nin tasavvuf veya sûfî düşmanı olmadığını; bilakis Nakşîbendiyye tarikatına mensup bir şeyhe bağlı bir Nakşî olduğunu ortaya koymaktadır.

2.2. Kadızzâde'nin Fikirlerinin Teşekkülünde Mezhebî Arkaplan

Araştırmalarda Kadızzâde Mehmed Efendi başta olmak üzere bütün Kadızzâdeliler Selefilikle suçlanmış; adeta “Osmanlı'nın Vehhâbileri” olarak takdim edilmiştir. Hatta bazıları, aralarında hiçbir alaka bulunmadığı halde İbn Teymiyye ekolünün sırasıyla Birgivî ekolünü, Kadızzâdelileri, Cemaleddin Afgânî (öl. 1897) ve Muhammed Abduh'un (öl. 1905) hareketini doğurduğunu iddia edecek kadar ileri gitmiştir.³⁹ Ancak Kadızzâde'nin ders aldığı hocalarını ve okuduğu eserleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koyduğu için *Risâle-i Müdâfa'a* bizlere, onun radikal söylemlerinin altında yatan sebepleri rahatlıkla irdeleme fırsatı vermektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki Kadızzâde Hanefî-Mâtürîdî geleneğe mensup âlimlerden ders alarak, özellikle fıkıh ve kelam alanında yine bu geleneğin yapı taşları olarak kabul edebileceğimiz temel eserleri okuyarak yetişmiştir. Okuduğu eserlerin önemli bir kısmı 17. Yüzyıl Osmanlı medreselerinde müfredatta bulunan eserler olup bunlar Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Burhâneddîn el-Merğînânî, Seyyid Şerif Cürcânî, İbn Melek, İbn Hümâm, İbrahim el-

³⁸ Kadızzâde, *Risâle-i Müdâfa'a*, (Yazmalar Koleksiyonu, A 2688/3), 63b.

³⁹ Yahya Michot ve Ahmet Yaşar Ocak gibi bazı araştırmacılar benzer görüşlere sahiptir. Bk. Âdem Arıkan, “Osmanlı'da İbn Teymiyyeciliği Birgivî Üzerinden İhdas Etmenin İmkânı”, ed. Osman Demir vd., *Osmanlı'da İlm-i Kelâm: Âlimler Eserler Meseleler* (İstanbul: y.y. 2016), 494-495; Ocak, “Kadızzâdeliler Hareketi”, 208-209; Çavuşoğlu, *The Kadizadeli Movement*, 45-47; Baz, *Kadızzâdeliler Sivasiler Tartışması*, 53-67.

Halebî ve Birgivî gibi Hanefî-Mâtürîdî geleneğe mensup ulemanın eserleridir.

Kadızâde ilmî durumunu belirli bir seviyeye erıştirdikten sonra araştırma ve okuma yelpazesini daha da genişleterek diğer mezheplere mensup önde gelen bazı ulemanın da eserlerine müracaat etmiştir. Bir yandan Eşârî kelamcısı Senûsî'nin *Âkâid*'i ve Cüveynî'nin *el-İrşâd*'ını okurken, öte yandan Mâlikî fakihi olan İbn Hâc el-Abderî'nin *Kitâbu'l-Medhal*'ini ve Hanbelî âlimi İbn Cevzî'nin *Minhâcu'l-kâşîdîn*'ini mütalaa etmiştir. Onun radikal söylemlerinin altında bazı eserlerini okuduğu İbn Cevzî ve İbn Kayyim gibi Hanbelî-Selefî geleneğe mensup ulemaya dayandırmak suretiyle Selefilik fikrinin yattığını söylemek tarihî realitelere uygun düşmektedir. Zira Kadızâde eserlerinin neredeyse hiçbirinde Selefî geleneğe mensup ulemanın eserlerinden nakillerde bulunmamış ve onları referans göstermemiştir. Bilakis bu görüşlerine dayanak olarak Hanefî fukahânın fetâvâ ve nevâzil türündeki eserlerine müracaat etmiş ve bu çizginin etkisi altında kalan İbrahim el-Halebî ve Birgivî gibi Osmanlı ulemasının görüş ve düşüncelerini zikrederek onları referans göstermiştir.⁴⁰

Kadızâde'nin tasavvuf eleştirisinden hareketle mezhebî aidiyetini Selefilikle özdeşleştirmek ise tarihi gerçeklerle uyuşmadığı gerekçesiyle oldukça zor gözükmektedir. Zira onun bazı tasavvufî ekollere olan eleştirisi Hanefî-Mâtürîdî bir gelenek içerisinde yapılan bir eleştiriden ibarettir. Nakşîbendî tarikatına mensup olan Kadızâde'nin bazı tasavvufî uygulamalara olan eleştirisi, İbn Teymiyye veya İbn Kayyim el-Cevziyye'nin tasavvuf eleştirisi ile kesinlikle bir tutulmamalıdır. O halde *Risâle-i Müdâfa'a*, Kadızâde'yi Selefî temayüle sahip olmakla suçlayan araştırmacıların bu tür söylemlerinin gerçeği yansıtmaktan uzak olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Kadızâde Mehmed Efendi'nin hayatına dair kaynaklarda zikredilen bilgiler genellikle sınırlı ve birbirini tekrarlayan niteliktedir. İlmî kişiliği hakkında ise bazı tarihçiler onu tasavvuf karşıtlığıyla itham ederken, bazı araştırmacılar ise Selefilikten etkilenmekle ve Selefî olmakla suçlamaktadır. İşte bu anlamda Kadızâde'nin hayatı, eğitimi ve zihniyetine dair önemli bilgiler ve ipuçları içermesi bakımından *Risâle-i Müdâfa'a*

⁴⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 314-339.

önem arz etmektedir. Kadıẓâde'nin bir bakıma otobiyografisi durumunda olan bu eser, onun Hanefî-Mâtürîdî geleneğe mensup âlimler tarafından yetiştirildiğini ve genellikle bu geleneğe mensup ulema ve fukahânın eserlerini okumak suretiyle ilmî bir olgunluğa eriştiğini göstermektedir. Bununla beraber Kadıẓâde'nin zamanla araştırma çemberini daha da genişlettiği, sayıları az da olsa, Mâlikî, Şâfiî-Eş'ârî ve Hanbelî-Selefi geleneğe mensup bazı ulemanın eserlerini de mütalaa ettiği göz ardı edilmemelidir. Öte yandan *Risâle-i Müdâfa'a* bize göstermiştir ki; bazı kaynaklarda tasavvuf düşmanı olarak servis edilen ve bu anlamda nifakçılıkla suçlanan Kadıẓâde, "eş-şeyhu'l-fâdıl ve'l-mürşidü'l-kâmil" olarak övdüğü Şeyh Muhammed adında bir Nakşî şeyhine intisap etmiş ve bu vesileyle birçok Nakşî şeyhiyle dostluk kurmuş olan bir Nakşî'dir. Ayrıca *Risâle-i Müdâfa'a* Kadıẓâde'nin tasavvuf kültür ve geleneğine uzak bir yaşantısı olmadığını, Nakşî şeyhine bağlanmadan önce bir Halvetî şeyhine bağlı olduğunu ve şeyhiyle üç kere erba'în halvetine girdiğini; şeyhi Ömer Efendi tarafından derslerine halife olarak tayin edildiğini ve el üstünde tutulduğunu göstermektedir. Öte yandan Kadıẓâde'nin tasavvufla ve özellikle de döneminin Nakşî şeyhleriyle olan bu ilişkisi, Kadıẓâde'nin fikirlerinin Selefi bir zihniyetin ürünü olduğu iddialarını da çürütmektedir.

3. *Risâle-i Müdâfa'a*'nın Tercümesi

Kadıẓâde'ye Nispet Edilen Bir Risale⁴¹

Kovulmuş şeytandan ve hasetçi alçağın şerrinden Allah'a sığınırım. Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla... Sadece O'ndan yardım dileriz.

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Ey inananlar! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın."⁴² Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Ve siz hakkında bilgi sahibi olmadığınız bir şeyi ağızlarınızla söylüyorsunuz. Bunu da önemsiz sanıyorsunuz. Oysa Allah katında o büyük bir şeydir. O (haber) kulağınıza geldiğinde: 'Bunu konuşmak bize yakışmaz. Fesühhanallah! Bu apaçık bir iftiradır.' deseydiniz ya! Eğer gerçek müminler iseniz Allah size bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütüyor."⁴³ Ve Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Hak-

⁴¹ Bu risale, Ankara Milli Kütüphane'de Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 2688/3 numarada 62b-64a varakları arasında bulunmaktadır.

⁴² el-Hucûrât 48/6.

⁴³ en-Nûr 24/15-17.

kında bilgin olmayan şeyin ardına düşme!”⁴⁴ Ve Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Sürekli yemin edip duran aşağılık kimseye, daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan laf götürüp getiren kimselere sakın boyun eğme!”⁴⁵

Âlimler şöyle demişler: Kendisine haber getirilen kimsenin şu altı şeyi yapması vaciptir: (Birincisi) kovuculuk yapanı (söz taşıyan ve dedikodu yapanı) onaylamamalıdır. Çünkü söz konusu kişi kovuculuk yapmakla fasık olmuştur. (İkincisi) onu nehyetmeli ve yaptığı işin çirkin olduğunu ona göstermelidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “İyiliği emret, kötülüğü nehyet.”⁴⁶ (Üçüncüsü) Allah rızası için ona buğzetmelidir. Çünkü kovuculuk yaptığı için o günahkârdır. (Dördüncüsü) iftira atılan din kardeşi için su-i zanda bulunmamalıdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Zandan çok sakının!”⁴⁷ (Beşincisi) tecessüs (casusluk) yapmamalıdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Tecessüs etmeyin.”⁴⁸ (Altıncısı) kovucunun dedikodusunu başkalarına iletmemelidir. Aksi takdirde o da kovucu ve gıybetçi olur.

Bir adam hikmet sahibi birine giderek kovuculuk yaptı. O (bilge kişi) ise ona şöyle dedi: “Bana üç hainlik getirdin. (Senin bu haberinden dolayı) başkasına buğzettim; boş yere kalbimi meşgul ettin; kendi nefsinin töhmet altında bıraktın.” Bir adam Hz. Ali’ye (r.a.) vararak kovuculuk yaptı. Hz. Ali ise ona şöyle dedi: “Şayet sen doğru sözlü isen sana buğzederiz. Eğer yalancıysan seni cezalandırırız.” Bir adam halifenin huzurunda Ebu Yusuf hakkında kovuculuk yaptı. Halife ona: “Demek sen böyle diyorsun” dedi. Ebu Yusuf: “Ey emîru’l-mü’minîn! Kovuculuk yapan kimseye itimat edilmez ve güvenilmez” deyince, Halife Ebu Yusuf’un cevabını hoş karşıladı ve İhyâ’da geçtiği üzere kovucuyu azarladı.

Bilin ki ey müminler! Evvelkilerin imtihan edildiği gibi bu sıralar ben büyük bir iftira ile imtihan edildim. Bazılarının benimle ilgili “O, Şeyhu’l-Ekber’e sövüyor ve velileri inkâr ediyor.” dediklerini dostlarımdan duyuyorum. Oysa ben bu ikisinden de beriyim. Çünkü sövmek, sefih kimselerin işlerindendir. Hakkı inkâr etmek ise cahillerin şiarıdır.

Allah’a hamd olsun ki Allah Teâlâ beni doğru ile yanlış, güçlü ile zayıf, hata ile doğruyu ayırt edebilecek kadar Arabî ve aklî ilimlerle, dini

⁴⁴ el-İsrâ 17/36.

⁴⁵ el-Kalem 68/10-11.

⁴⁶ Lokmân 31/17.

⁴⁷ el-Hucûrât 48/12.

⁴⁸ el-Hucûrât 48/12.

ve şer'î bilgilerle rızıklandırdı. Kamil ulemanın tabakâtını öğrendim. Allah onların hepsinden razı olsun. Ve birçok tefsiri görmekle birlikte Kadı Beyzavî'nin tefsirini başından itibaren okuttum. Tetkik ederek Fetih suresine dek ulaştım. *İhyâ-i ulûm'u*⁴⁹ iki kere okudum, şimdi de onu okutuyorum. *et-Taârruf fî ilm-i taşavvuf* adlı eseri,⁵⁰ *Risâletü'l-Kuşeyrî*⁵¹ ve *'Avârifü'l-maârif*⁵² mütalaa ettim. Sadru's-Şerîa'nın kitabını⁵³ iki kere; *ed-Dürer ve'l-gurer*⁵⁴ de ders vermek suretiyle bir kere bitirdim. Aynı şekilde *et-Tavdîh ve't-telvîh*⁵⁵ ve *Şerhu'l-Akâid*⁵⁶ ve *Şerhu'l-Mevâkıf*⁵⁷ ilahiyat bahsinden sonuna kadar okudum.

Öncelikle sarf, nahiv, me'âni, mantık ve âdabı'l-bahs (münazara) ilimlerinden bana yetecek kadar okudum. Vaktimi ilimden başka herhangi boş bir şeyle geçirmedi. Çocukluk zamanımdan şimdiye dek kimseye sövmedim. Âlim olduktan sonra; Allah'a hamdolsun ki, (Allah'ın) zat, sıfat, ef'âl ve tevhidinin bilgisine ulaştıktan sonra Şeyhu'l-Ekber'e nasıl söyleyim? Bunu kibirlenmek veya böbürlenmek için değil bilakis Allah Teâlâ'nın "*Rabbini nimetini anlat!*"⁵⁸ emrine uymak için söylüyorum.

(Hakkımdaki) bu iftiranın sebebi ise⁵⁹ ilk zamanlarda, *Fütûhâtü'l-*

⁴⁹ İmam-ı Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) *İhyâ-u ulûmi'd-dîn* adlı eseridir. Bk. Mustafa Çağrı, "İhyâü Ulûmi'd-Dîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/10-13.

⁵⁰ Muhammed b. İbrahim el-Kelabâzî'nin (öl. 380/990) *et-Taârruf* adlı eseridir. Bk. Süleyman Uludağ, "Muhammed b. İbrahim el-Kelabâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/192.

⁵¹ Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) *er-Risâle* adlı eseridir. Bk. Süleyman Uludağ, "er-Risâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/122-123.

⁵² Şehâbeddîn es-Sühreverdî'nin (öl. 632/1234) tasavvufa dair kaleme aldığı eseridir. Bk. Süleyman Uludağ, "Avârifü'l-Maârif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/109-110.

⁵³ Müellifin burada Sadru's-Şerîa'nın (öl. 747/1346) hangi eserini kastettiği bilinmemektedir ancak *Tenkîhu'l-uşûl* adlı eserini kastetme ihtimali yüksektir.

⁵⁴ Şerîf el-Murtazâ'nın (öl. 436/1044) *Gurerü'l-fevâid ve durerü'l-galâid* adıyla da bilinen eseridir. Geniş bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, "Gurerü'l-fevâid ve durerü'l-kalâid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/205-206.

⁵⁵ Sadru's-Şerîa'nın fıkıh usûlüne dair telif eylediği eseridir. Geniş bilgi için bk. Şükrü Özen, "Tenkîhu'l-Uşûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/454-458.

⁵⁶ Necmüddîn Ömer en-Nesefî'nin (öl. 537/1142) akaide dair risalesine Sa'deddin et-Teftazânî'nin (öl. 792/1390) yazdığı şerhtir. Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Akâidü'n-Nesefî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/218-219.

⁵⁷ Adudüddîn el-İcî'nin (öl. 756/1355) *el-Mevâkıf* adlı eseri üzerine Seyyid Şerîf Cürcânî'nin (öl. 816/1413) kaleme aldığı şerhtir. Bk. Mustafa Sinanoğlu, "el-Mevâkıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/423.

⁵⁸ *ed-Duhâ* 93/11.

⁵⁹ 62b varâğının sona erdiği yerdir.

Mekkiyye'den bir mecmua toplamıştım. “Şeyhu'l-Ekber kibrîtu'l-ahmer kuddise sirruhu'l-enver dedi ki...” şeklinde bunları yazdım. Sonra Buhârî şârihi İbn Hacer el-Askalânî'nin *Keşfu'l-ğîta fî reddi'l-füşûş* kitabını gördüm. *ed-Dürer ve'l-ğurer* kalınlığında bir kitaptı. Ve yine *el-Münye'nin*⁶⁰ şârihi İbrahîm el-Halebî'nin *Nîmetü'z-zerîa fî nuşreti's-şerîa* ve *Tesfîhu'l-ğabî fî nuşrati İbn Arabî* adlı iki eserini gördüm. Ve Sâdeddîn et-Teftazânî'nin başka bir kitabını gördüm.⁶¹ Bunların tamamı Şeyhu'l-Ekber hakkında oldukça galiz sözler sarf ettiler. Onun aleyhinde iki yüz seksen müftüden çeşitli fetvalar ve büyük âlimlerden oluşan yedi yüz müelliften çeşitli reddiyeler naklettiler. Bu nedenle dinlesem de anlamayacağım bir biçimde kalbimde büyük bir problem hâsıl oldu. Kalbimde hâsıl olan şüpheleri gidermek için, zamanımızın bazı âlimlerine bu ulemanın İbn Arabî hakkındaki sözlerinden bahsettim. Bana bu hususta tevakkuf etmemi emrettiler. Ben de onların emrine uydum. O zamandan şimdiye değin bundan bir daha hiç bahsetmedim. Ancak (ilk zamanlar) o âlimlerden naklettiğim görüşler öncelikle insanlar arasında yayıldı. Düşmanlarım da sadece benden intikam almak için, o görüşleri bana isnat ettiler ve önde gelen kimselerin huzurunda kovuculuk yaptılar. Durumum sadece budur, bundan başka değil. Mizan gününde Rahmân'ın huzurunda kimin doğru kimin de yalancı olduğu ortaya çıkacaktır. Ben haktan (doğrudan) başka bir şey demiyorum. Ancak hak acı, batıl ise tatlıdır. Hak apaşıktır. Batıl ise sıkıntı verici bir karanlıktır. Benim Allah Teâlâ'dan başka hiç kimseden korkum da beklentim de yoktur. Müfterilerin benim aleyhimde güç yetirebilecekleri şey ancak üç husustur: Ya mazlum olarak öldürülmektir; bu bir şehitliktir. Ya hapsedilmektir; bu da uzlet ve halvettir. İkisi de yolumdur. Veyahut da memleketimden sürgün edilmektir; bu ise hicrettir ve Nebimiz aleyhi's-salâtü ve's-selâmın sünnetidir. Bunun karşılığında Allah Teâlâ'dan sevap beklerim. Çünkü ben, âlemlerin Rabbinin kitabına, Resullerin efendisinin sünnetine ve müçtehit fakihlerin sözlerine uymamdan dolayı dosdoğru

⁶⁰ *Münyetü'l-muşallî*, Sedüddîn el-Kaşgarî'nin (öl. 705/1305) namaza dair bir eseridir. İbrahim el-Halebî (öl. 956/1549) bu eserin üzerine *Ğunyetü'l-mütemellî fî şerhi münyeti'l-muşallî* adıyla bir şerh kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Hüseyin Kayapınar, “Münyetü'l-Muşallî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/32-33.

⁶¹ Müellifin burada hangi eseri kastettiği bilinmemekle birlikte Teftazânî'nin *Şerhu'l-Makâşid* adlı eserini kastetmiş olma ihtimali oldukça yüksektir. Zira bu eserde Teftazânî isim vermesizin İbnü'l-Arabî'yi eleştirmektedir. Bk. Şükrü Özen, “Teftazânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/303.

hak üzere ve sırat-ı müstakim üzere sabitim. “Haksızlık edenler neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) yakında görecekler.”⁶²

İmam Şafî rahimehullahu Teâlâ şöyle demiştir: “Akıl erbabı arasından ilim birbirine bağlı olan ve kopmayan bir akrabalık bağı gibidir. İlmin kendi arasındaki bu ilişkilerini kesen bir düşmanlığa dönüştüğü bir cemaat nasıl olur da selefe tabi olduğunu iddia eder bilmiyorum.” *İhyâ*’da da böyle geçmektedir.

Bade zamân tekraren istima’ı erâcif ettiklerinde tafsîl-i hâl ve bazı eşâr ki eşâr-ı mâ fi’l-bâl eder bu evraka ketb olunup îsal olunmuştu.⁶³

Allah’ın adıyla başlar, onun ihsanını dileriz. Âlemlerin Rabb’ine muhtaç olan Kadızzâde olarak bilinen bu zavallı kul Şeyh Muhammed b. Mustafa b. İlyas -ki Allah Teâlâ takvayla rızıklandırırsın, onun ilmini ve takvasını her gün artırırsın- şöyle der: Çocukluğumdan bu yaşıma kadar Allah Teâlâ’nın bana bahşettiği şeyleri bu evraka yazdım. Allah’ın nimetini anmak ve şükretmek için bunu yaptım, yeryüzünde büyüklük taslamak ve böbürlenmek için değil. Babam Balıkesir’de yaşayan bir kadı idi. Doğan-zâde adıyla meşhurdur. Recep ayının ilk Cuma gecesinde doğduğumda doğum tarihim hakkında “Mahzum Mükerrerem 990” olarak tarih düşürülmüştü. Adımı şeyh Muhammed olarak koydu. Temyiz çağına ulaştığımda beni nebevî ilimle âlim olan ve Yüce Allah tarafından desteklenen eş-Şeyh Muhammed el-Birgivi’nin öğrencilerinden ilmiyle âlim olan Şeyh Alâeddîn’e teslim etti.⁶⁴

Beyit:⁶⁵

Onun vasıflarını anlatmak herkesin şanı değildir

Onun adını anmak onu övmek için yeterlidir.

Bana o, Kur’ân-ı azîmi, sağlam din akaidini öğretti ve din terimlerinden bir şeyler öğretti. Sonra ona sarf ve nahiv okudum. Sonra Kadı Halil Efendi’den nahiv okudum. Sonra İbrahim el-Müderres Efendi’den yine sarf ve nahiv okudum. Sonra Abdurrahman Kadı Efendi’den *Kitabu’l-Dav’* (كتاب الضوء) okudum. Ve Sadru’s-Şerîa kitabını da, Muslihuddîn Kadı

⁶² eş-Şuarâ 26/227.

⁶³ Orijinal metinde Osmanlıca olarak yazılan bu kısım, sadeleştirilmiş haliyle şöyledir: “Bir müddet sonra o uydurma sözleri işittiklerinde durumu tafsilatıyla anlatan bazı şiirler -ki bunlar gönüldendir- bu evraka yazılıp gönderilmişti.”

⁶⁴ 63a varâğının sona erdiği yerdir.

⁶⁵ Burada Farsça bir beyit bulunmaktadır.

Efendi'den okudum. Sonra Lütfullah Müftü Efendi'den *Muhtaşar İsâgûcî*'yi Hüsameddin'in şerhi⁶⁶ ile beraber okudum.

Babamın ölümünden sonra kadı olmak için İstanbul'a taşındım. Babam beni hayatında çavuş yapmıştı. Fakat ben ondan vazgeçtim. Ulema yolunu tuttum. Muslihuddîn Müderris Efendi'nin muîdi oldum. Ona *Hidâye*'den⁶⁷ bir bölüm okudum. Sonra beni Yusuf Müderris Efendi'ye gönderdi. Sonra kendisiyle babam arasındaki güzel dostluktan ötürü Dursunzâde olarak bilinen Abdülbâki Efendi, beni yanına istedi. Ve ona muhtasar *Şerhu't-Telhîş*'i; *el-Fevâidü'd-điyâiyye*'yi okudum. Ayrıca Nebe suresinden Kur'ân'ın sonuna kadar ve Meryem suresinden Tâhâ'nın yarısına kadar Kadı tefsirini okudum.

Arap Sinan olarak bilinen Yusuf Efendi'den tafsilatlı bir şekilde *el-Bedî*'yi ve *Şerhu'l-âkâid*'i okudum. Ve Abdullah Efendi'den -Allah rahmet eylesin- *Tavdîh* okudum. Kadı Abdülcebbar Efendi'den de *Şerhu'l-Menâr*'ı okudum. Ve İbrahim Müderris Efendi'nin Sinan Paşa Medresesindeki ders meclisine uzun müddet katıldım. Şevval ayının evvelinde, 1010 yılında, Murat Paşa Camiinde öğrenci tedrisatına başladım.

Bir müddet Şeyh Ömer'in⁶⁸ vaaz meclisine geldim ve sonra da bir müddet ders meclisine katıldım. Onunla beraber üç kere erba'în halvetine girdim. Ali Paşa ile sefere gitmek isteyince, vaazı için beni halife tayin etti. Ve dokuz ay boyunca, Sultan Selim Camiinde, Bakara suresinin ortasından sonuna kadar tefsir dersi verdim. İşte o zamanlar, daha önce ikamet ettiğim mahalle olan Çavuş mahallesinde evlendim. Seferden geldiğinde Şeyh beni mahallesine çağırdı. Beni sadece âlimlere vakfettiği evine aldı ve Tercüman (Tekkesi) Camii'ndeki vaazına halife olarak tayin etti. Orada bir sene boyunca vaaz verdim ve tefsir dersi yaptım. Sonra onunla aramızda bazı meselelerde bazı ihtilaflar zuhur etti.⁶⁹ Ve ondan ayrıldım. Önceki mahalleme taşındım ve Murat Paşa Camii'ndeki derslerime döndüm.

(Ardından) Yalova'da oturan eş-şeyhu'l-fâzıl ve'l-mürşidü'l-kâmil Şeyh Muhammed en-Nakşibendî ile dostluk kurdum ve ona biat ettim.

⁶⁶ Müellifin bahsettiği kişi Hüsameddin Hasan el-Kâtî'dir.

⁶⁷ Burhâneddin el-Merginânî'nin (öl. 593/1197) Hanefî fıkına dair eseridir. Bk. Cengiz Kallek, "el-Hidaye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/471-473.

⁶⁸ Burada bahsedilen şeyh, dönemin Halvetî meşayihından Tekeli Ömer Efendi (öl. 1032/1623)'dir. Ayrıntılı bilgi için bk. Durmuş, *Kadızedeliler Hareketi*, 99-100.

⁶⁹ Kadızâde ile şeyhi Ömer Efendi arasındaki ihtilaflar hakkında ayrıca bk. Durmuş, *Kadızedeliler Hareketi*, 118-119, 284-285.

Sonra bazı Nakşibendî meşâyihini dost edindim. Onları akaidde, akvâlde, ef'âlde ve ahvâlde şer-i şerîf ve dîn-i münîf için müsteîn ve muvafikîn buldum ve onları sevdim.

Sonra Şeyh Ahmed el-Mukrî'nin öğrencilerinden olan Behram Efendi'den Kur'ân-ı Azîm dersleri okudum. Sonra Evliya Muhammed Çelebî Efendi'ye ezber okudum. el-Fâzıl el-kâmil Ebussuud el-Kudsî Efendi'den⁷⁰ *Meşâbih*⁷¹ okudum. Ondan caiz ve sahih olan hadisleri rivayet etmem için bana sözlü ve yazılı olarak icazet verdi. Sonra fâzıl müdakkik Şeyh İbrahim el-Lekanî el-Mısırî'den *Cevheretü't-tevhîd fî'l-keîlâm* adlı kasîdeyi ve *Sahîh-i Buḥârî*'den bir cüz okudum. Ve bana aynı şekilde yazılı ve sözlü icazet verdi. Ve tedavülde (müfredatta) olan sarf, nahiv, mantık, meânî, usûlül-keîlâm dersleri aldım. Sadrü's-Şerîa çalıştım. *Dürer* dersi aldım ve *Dürer*'i tamamladım. Ve hem Sadrü's-Şerîa hem de *Dürer*'den bazı konular ve düşünceler üzerine risaleler yazdım.

Ve *el-Keşşâf*⁷² mütalaasıyla beraber Kadı Beyzâvî tefsirini okudum. Ve *el-İrşâd*'ı⁷³ yedi senede tamamladım. Sonra başından başlayarak "Allah Teâlâ Âdem'e bütün isimleri öğretti."⁷⁴ âyetine kadar geldim.⁷⁵ Sonra ikinci kere onu hatmettim. Sonra girişten başlayıp Allah Teâlâ'nın Mâide suresindeki "Ey Ehl-i Kitâb! Biz yalnız Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilene iman ettiğimiz için mi bizden hoşlanmıyorsunuz?"⁷⁶ âyetinin tefsirine geldim. Sonra Sultan Selim Camii'nde vaaz yoluyla tefsire başladım, Allah Teâlâ'nın Arâf suresinde "De ki; ben kendim için Allah'ın dilediğinin dışında ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim!"⁷⁷ âyetine ulaştım. Ve Sultan Mehmed Camii'nde -Allah rahmet eylesin- Meryem suresinden başladım. Sâffât suresindeki "Şüphesiz ki İbrahim Nuh'un yolunu izleyenlerdendi."⁷⁸ âyetine ulaştım.⁷⁹

Sonra Konevî'nin şerhi ile birlikte *Kitâbu't-Taarruf fî ilmi't-taşavvuf* ki-

⁷⁰ 63b varâğının sona erdiği yerdir.

⁷¹ Bu eser İmam Ferra el-Begavî'ye (öl. 516/1122) aittir.

⁷² Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) tefsiridir. Bk. Ali Özek, "el-Keşşâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 15/329-330.

⁷³ İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (öl. 478/1085) kelama dair eseridir.

⁷⁴ el-Bakara 2/31.

⁷⁵ Müstensih burada atlama yaparak birkaç satır sonrasından devam etmiş, bunu fark edince "Halel" şeklinde not düşerek eksik kalan kısmı varâğın sol kenarına yazmıştır. Biz de anlam bütünlüğünü koruyabilmek için metni bozmaksızın kenardaki nottan devam ettik.

⁷⁶ el-Mâide 5/59.

⁷⁷ el-Arâf 7/188.

⁷⁸ es-Sâffât 37/83.

⁷⁹ Kenardaki not burada son bulmaktadır.

tabını, *Risâletü'l-Kuşeyrî*'yi ve *Avârifu'l-ma'ârif*'i mütalaa ettim. Ve *İhyâ* kitabını mütalaa ettim. Şu anda ondan üç hususu okutuyorum. Ve allâme Muhammed Birgivî Efendi'nin *Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-siretü'l-Ahmediyye*'sini birçok kere okudum. Ayrıca onun *Cilâu'l-kulûb*, *İkâdu'n-nâ'imîn*, *İnkâzu'l-hâlikîn*, *Seyfü's-şârim*, *Zuhru'l-müteehilîn* ve *İzhâru'l-esrâr*'ını da okudum. *el-Kâfiye*'yi⁸⁰ şerhi olmayan Zübde ile birlikte; *Telhîs* metnini, *Muhtaşar İsâgûcî*'yi, *Âdâbu'l-bahş* metnini, Ebu'l-Mu'în en-Nesefî'nin *Âkâid*'ini tercüme ettim. Ve bir kitap telif edip adını *İrşâdü'l-ûkûlî'l-müstakîmeti ilâ tarîkatî'l-kavîmeti bi-ibtâli'l-bidi's-sakîme* olarak koydum. Ve *Risâletün fi menâkibi's-şahâbe* -Allah onlardan razı olsun- ve *Meşâlibu'r-ravâfiq*, *Risâletün fi reddi şalâti'r-regâibi ve'l-berâeti ve'l-kadr*, *Emsiletün mufaşşaletün*, *Şerhu'l-Emsile*, *Şerhu'l-Makşûd* ve İbn Melek'in *Lügat*'ine⁸¹ bir şerh telif ettim. Ayrıca Beyzâvî üzerine bazı risaleler; *ed-Dürer*, *Sadrü's-Şerîa* ve ıslâh⁸² üzerine de bir takım risaleler telif eyledim.

İbn Melek'in *Şerhu Meşârik*'ini mütalaa ettim ve bazı mevzuları üzerine bir şerh yazdım. İbn Hümmam'ın *Fethu'l-kadîr*'inden ve *el-İnâye*'nin⁸³ tahâret ve salât kısımlarını ve muamelâta dair bazı mevzularını mütalaa ettim. Ve es-Senûsî'nin *Âkâid*'ini okudum. Ve Şeyh Bahaeddîn en-Nakşîbendî'nin *Tenbîhu'l-gâfilîn* ve Ebu Leys es-Semerkindî'nin *Tenbîhu'l-gâfilîn* adlı kitaplarını mütalaa ettim. Ve İmamü'l-Hümmam el-Gazzâlî'nin *Minhâcu'l-âbidîn* ve *Usûlü'l-erbaîn*'ini⁸⁴ okudum. Ve *Kitâb-u Minhâcu'l-kâşidîn ile'l-cenne*⁸⁵ adlı eseri, *İğâsetü'l-lehân an mekâidi's-şeytân* adlı kitabı,⁸⁶ *Tarîfu't-telbîs ve tebdîlü'l-iblis*'i⁸⁷ İmam-ı Allâme İbn Cevzî'nin *Tahzîru'l-eykâz min ekâzîbi'l-vuâz*⁸⁸ adlı eserini; İmam Süyûtî'nin *Tahzîru'l-havâş min ekâzîbi'l-kusşâş*'ını

⁸⁰ İbnü'l-Hacîb'in (öl. 646/1249) nahivle ilgili telif ettiği bir eseridir.

⁸¹ Fırışteoğlu lügati adıyla bilinen bu eser İbn Melek'in (öl. 821/1418) eseridir. Bk. Mustafa Baktır, "İbn Melek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 10/175-176.

⁸² Müellif bununla Mutezile'deki "aslah âle'llah" prensibini kastetmiş olmalıdır.

⁸³ Burhâneddîn el-Merginânî'nin (öl. 593/1197) fıkha dair eseridir.

⁸⁴ Gazzâlî'nin *el-Erbâin fi usûli'd-dîn* adlı eseri kastedilmiş olmalıdır.

⁸⁵ Müellif burada, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *Minhâcu'l-kâşidîn* adındaki eserini kastetmiş olmalıdır.

⁸⁶ İbn Kayyim'in *İğâsetü'l-lehân min meşâyidi's-şeytân* adında bir eseri mevcuttur. Müellif bu eseri kastetmiş olmalıdır.

⁸⁷ Müellif burada Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin "*Telbîsü'l-iblis*" adındaki eserini kastetmiş olmalıdır.

⁸⁸ Müellif bu eseri her ne kadar İbnü'l-Cevzî'ye atfetse de, burada bir müstensih hatası olduğunu tahmin etmekteyiz. Zira bir önceki eser İbnü'l-Cevzî'ye, bir sonraki eser ise Süyûtî'ye aittir. Bu eser de Süyûtî'ye (öl. 911/1505) ait olup İbnü'l-Cevzî'yle ilgisi bulunmamaktadır.

mütalaa ettim. Ve *Kitâbu'l-İtkân*,⁸⁹ *Haşâişü'l-ḥabîb*,⁹⁰ *Muhtasarı Bezli'l-mâûn*,⁹¹ *Şerhu'n-Nikâye*⁹² adlı eserler ve diğer bazı risaleleri mütalaa ettim. Ve Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*'sını ve Şeyh Kelâbâzî'nin *Meâni'l-aḥbâr*'ını; Şeyh Sa'dî⁹³ ve eş-Şeyh Attâr'ın⁹⁴ külliyatlarını ve *Mesnevi*'yi mütalaa ettim. Ve Seyyid Şerif'in, cehrî zikri men hususunda enfes bir risalesini mütalaa ettim. İmâmü'l-fâzıl el-hâkim İbn Hacc'ın *Kitâbu'l-Medḥal*'ini mütalaa ettim. Ve Münye'nin de küçük şerhini (*Şerhu'l-Münyetü's-şagîr*) okudum ve İbrahim el-Halebî'nin *el-Kebîr*'ini (Münye'nin büyük şerhini) de mütalaa ettim.⁹⁵ Şeyh İbn Nüceym'in *Reddu'r-râgîb ân şalâti'r-regâib*'ini⁹⁶ ve *el-Kenz*'in şârihi Şeyh Ali el-Kudsî'nin⁹⁷ bir başka risalesini mütalaa ettim. Hasetçilerin yerilmesi ve âbidlerin övülmesi hakkında (olan şu) beyitler risaleyi hitama erdirmiştir:

Fî zemmi'l-hüssâd

Ve medhi'l-'ubbâd

Böylece ulaştığımız faydaların ortaya çıkarılmasını yazmakla yetindim. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun.⁹⁸

⁸⁹ Süyûtî'nin *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseridir.

⁹⁰ Müellif bu isimle yine Süyûtî'nin Hz. Peygamber'in mucizelerini ele aldığı *Haşâişü'l-kübrâ* adlı eserini kastetmiş olmalıdır.

⁹¹ Müellif bununla İbn Hacer el-Askânî'nin (öl. 852/1449) *Bezli'l-mâûn fî faḍli't-tâûn* adlı eserini kastetmiş olmalıdır.

⁹² Süyûtî'nin *en-Nükâye* adlı eserinin yine kendi tarafından *İtmâmü'd-dirâye* adıyla yapılan şerhidir.

⁹³ Şeyh Sadî Şirâzî (öl. 691/1292).

⁹⁴ Feridüddîn Attâr (öl. 618/1221).

⁹⁵ Sedîdüddîn el-Kaşgarî'nin (öl. 705/1305) eseri olan *Münyetü'l-muşallî*, İbrahim el-Halebî tarafından önce *Gunyetü'l-mütemellî* adıyla şerh edilmiştir. Buna büyük şerh de denir. Yine Halebî tarafından bu şerh öğrenciler için *Muhtasarı gunyetü'l-mütemellî* adıyla ihtisar edilmiştir. Buna da *Münye-i şagîr* veya *Halebî şagîr* denilmektedir. Müellifin zikrettiği eserler bunlardır. Geniş bilgi için bk. Şükrü Selim Has, "İbrahim Muhammed el-Halebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/232.

⁹⁶ İbn Nüceym adında iki önemli âlim bulunmaktadır. İlki Zeynüddîn İbn Nüceym (öl. 970/1563), ikincisi ise Siraceddin İbn Nüceym (öl. 1005/1596)'dir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Regaib namazıyla ilgili iki âlimin de herhangi bir telifatı bulunmamaktadır. Dolayısıyla müellifin burada kimi kastettiği anlaşılmamaktadır.

⁹⁷ Burada müellifin *el-Kenz* olarak zikrettiği eser, Ebu'l-Berekât en-Neseffî'nin (öl. 710/1310) *Kenzü'd-Deḳâik* adlı eseridir. Bu eserin şarihlerine baktığımızda ise "Ali" adıyla bilinen yalnızca Osman b. Ali Zeylaî (öl. 743/1343) bulunmaktadır. Dolayısıyla müellifin "Ali el-Kudsî" olarak zikrettiği kişi, "Ali Zeylaî" olmalıdır.

⁹⁸ 64a varagının sona erdiği yerdir.

4. Risâle-i Müdâfa'â'nın Metni

رسالة منسوبة لابن القاضي رحمه الله

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم و من شر حاسد لئيم. بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين.

قال الله تعالى: ”يا أيها الذين آمنوا إن جاءكم فاسق بنبأ فتبينوا أن تصيبوا قوما بجهالة فتصبحوا على ما فعلتم نادمين.“⁹⁹ وقال تعالى: «وتقولون بأفواهكم ما ليس لكم به علم وتحسبونه هيناً و هو عند الله عظيم. و لو لا إذ سمعتموه قلتم ما يكون لنا أن نتكلم بهذا سبحانك هذا بهتان عظيم. يعظكم الله أن تعودوا لمثله أبداً.»¹⁰⁰ و قال تعالى: «و لا تقف ما ليس لك به علم.»¹⁰¹ و قال تعالى: «و لا تطع كل حلاف مهين. همار مشاء بنميم.»¹⁰² قال العلماء يجب على المنقول إليه ستة أمور. أن لا يصدق النمام لأنه فاسق بالنميمة. و ينهى و يقبح فعله لقوله تعالى: «وأمر بالمعروف وانه عن المنكر.»¹⁰³ و يغضه في الله تعالى لأنه عاص بها. و لا يظن باخير الغائب السوء لقوله تعالى: «اجتنبوا كثيراً من الظن.»¹⁰⁴ و لا يتجسس لقوله تعالى: «و لا تجسسوا.»¹⁰⁵ و لا يحكي بنميمته فيكون نماماً و مغتاباً.

سعى رجل إلى حكيم فقال له أتيتني بثلاث خيانات بغضي إلى آخر و أشغلت قلبي الفارغ و اتهمت النفسك الأمانة. و سعى رجل إلى علي رضي فقال إن كنت صادقاً مقتنأك و إن كنت كاذباً عاقبناك. و نم رجل أبا يوسف إلى خليفة فقال له أنت قلت كذا و كذا. قال أبو يوسف يا أمير المؤمنين إن النمام لا يكون معتمداً وثقة. فستحسن خليفة و سخط على النمام كذا في الأحياء.

اعلموا أيها المؤمنون! ابتليت في هذا الزمان ببهتان العظيم كما ابتلى الأولون. اسمع

⁹⁹ سورة الحجرات 49/6.

¹⁰⁰ سورة النور 24/15-17.

¹⁰¹ سورة الاسراء 17/36.

¹⁰² سورة القلم 68/10-11.

¹⁰³ سورة لقمان 31/17.

¹⁰⁴ سورة الحجرات 49/12.

¹⁰⁵ سورة الحجرات 49/12.

من الاحباب أن الناس يقولون في حقي أنه يسب شيخ الاكبر و ينكر الاولياء. و إني برئ منهما لأن السب لاحد من أفعال السفهاء و إنكار الحق من شعار الجهلاء.

و قد رزقني الله تعالى و الحمد لله من علوم العربية و العقلية و المعارف الدينية و الشرعية ما أميز به بين الصحيح و السقيم و القوى و الضعيف و الخطء و الصواب. و عرفت طبقات العلماء الكاملين رضوان الله تعالى عليهم أجمعين. و أقرأت تفسير القاضي البيضاوى مع رؤية كثيرا من التفاسير من أوله فوصلت إلى سورة الفتح على طريق التدقيق. و رأيت كتاب احياء العلوم بالتمام مرتين و الآن أدرسه. و طالعت كتاب التعرف في علم التصوف و رسالة القشيري و عوارف المعارف. و أتممت كتاب صدر الشريعة مرتين و الدرر و الغر مرة على طريق التدريس. و كذا التوضيح و التلويح و شرح العقائد و شرح المواقف من الإلهيات الى آخره.

و قرأت أولا من الصرف و النحو و المعانى و منطق و آداب البحث ما يكفيني. و لم اضيع وقتي في غير العلم. و لم يصدر مني من زمن الصبى إلى الآن سب أحد. فكيف أسب الشيخ الأكبر بعد ما كنت عالما و وصلت الحمد لله إلى توحيد الذات و الصفات و الأفعال. و لا أقول ذلك كبرا و فخرا بل امتثالا لقوله تعالى: «و أما بنعمة ربك فحدث»¹⁰⁶

وسبب (٦٢b) هذا البهتان على أنني كنت في أوائل حالي جمعت مجموعة كبيرة من الفتوحات المكية اكتب قال الشيخ الأكبر و الكبريت الأحمر قدس سره الأنوار. ثم رأيت كتاب كشف الغطا في رد الفصوص لابن حجر العسقلاني شارح البخاري. و هو كتاب كبير في جرم الدرر و الغر و نعمة الذريعة في نصرة الشريعة و تسفيه الغبى في نصرة ابن عربي للشيخ إبراهيم الحلبي شارح المنية و كتاب الآخر للسعد التفتازاني. ذكروا في حق الشيخ الأكبر ألفاظا غليظة و نقلوا فتاوى مأتين و ثمانين مفتيا و الرد على سبعة مائة مصنف من كبار العلماء. فحصل في قلبي أشكال عظيم على مفهوم من يسمع يخل. فحكيت أقوالهم في حقه لبعض العلماء زمانا ليزيلوا الأشكال عن قلبي. فأمروني بالتوقف في حقه. فمثلت أمرهم و لم أذكره من ذلك الزمان إلى الآن. ولكن شاع ما حكيت عنهم

¹⁰⁶ سورة الضحى 93/11.

أولا بين الناس فأسنده الأعداء إلي و سعوا به إلى الأكابر لينتقموا مني فحسب. حالي هذا فقط لا غير يظهر بين يدي الرحمن في يوم الميزان الصادق و الكاذب. و إنني لا أقول غير الحق لكن الحق مر و الباطل حل و الحق أبلج و الباطل لجلج. و إنني لا أخاف و لا أرجوا أحدا غير الله تعالى. و غاية ما يقدر عليّ المفترون بإذن الله تعالى ثلاثة. إما القتل الظلما و إنه شهادة. و إما الحبس و هو عزلة و خلوة و كلاهما طريقي. و إما نفي عن البلد و هو هجرة و سنة نبينا عليهم الصلوة السلام. واحتسب عليها ثوبا. لأنني ثابت إلى حق القويم و الصراط المستقيم باتباع كتاب رب العالمين و سنة سيد المرسلين و أقوال الفقهاء المجتهدين. ”و سيعلم الذين ظلموا أيّ منقلب ينقلبون.“¹⁰⁷ قال إمام الشافعي رحمه الله تعالى: العلم بين أهل العقل رحم متصل. فلا أدري كيف يُدع الاقتداء بالسلف جماعة صار العلم بينهم عداوة قاطعة كذا في الإحياء.

بعد زمان تكرر استماع اراجيف اتدكلرنده تفصيل حال و بعض اشعار كه اشعار ما في البال ايدر بو اوراقه كتب اولنوب ايصال اولنمشيدي.

باسمه سبحانه نسئال إحسانه يقول العبد الفقير إلى رب الناس شيخ محمد بن مصطفى بن اليس المعروف بقاضي زاده جعل الله تعالى التقوى زاده و أوفر كل يوم علمه و زاده. كتبت في هذه الأوراق ما من الله تعالى من الصغر إلى الكبر تحديثا بنعمة الله تعالى و شكرا لا علوا في الارض و لا فخرا.

كان والدي قاضيا متوتنا بباليكسر مشتهرا بطوغان زاده. فلما ولدت أول ليلة الجمعة من رجب قال في تاريخ ولادتي ”محذوم مكرم ٩٩٠.“ و سماني شيخ محمد. و لما بلغت سن التمييز سلمني إلى العالم العمل الشيخ علاء الدين من تلاميذ العالم بالعلم النبوي المؤيد من الملك القوي الشيخ محمد البركوي (٦٣٨)

بيت:

وصفاو كفتن نه شان هر كس است

نام او كفتن همين مدحش بس است.

فعلمني القرآن العظيم و عقائد الدين القويم و شيئا من لغاته. ثم قرأت عليه الصرف و

¹⁰⁷ سورة الشعراء 26/227.

النخو. ثم قرأت من النخو على المولى القاضى خليل. ثم قرأتها على المولى إبراهيم المدرس و قرأت كتاب الضوء على مولى عبد الرحمن القاضى و قرأت كتاب صدر الشريعة على المولى مصلح الدين القاضى. ثم قرأت مختصر إيساغوجى مع شرحه لحسام الدين على المولى لطف الله المفتي. ثم انتقلت إلى مدينة القسطنطينية بعد موت أبي لسلك الطريق القضاء و قد جعلني چاوشا في حياته لكنني¹⁰⁸ فرغت عنه و سلكت طريق العلماء و صرت معيدا للمولى مصلح الدين المدرس. فقرأت عليه شيئا من الهداية. ثم أرسلني إلى المولى يوسف المدرس. ثم طلبني المولى عبد الباقي الشهير بطرسون زاده لأجل الصداقة الكاملة بينه و بين والدي. فقرأت عليه مختصر شرح التلخيص و الفوائد الضيائية و تفسير القاضى من سورة النبأ إلى آخر القرآن و من سورة المريم إلى نصف طه. و قرأت المطول إلى البديع و شرح العقائد على المولى يوسف الشهير بعرب سنان. و قرأت التوضيح على المولى عبد الله رحمه الله. و قرأت شرح المنار على المولى عبد الجبار القاضى. و حضرت إلى مجلس درس المولى إبراهيم المدرس بمدرسي سنان پاشا في مدة مديدة. ابتدأت التدريس لطلاب العلم حسبة الله في جامع مراد پاشا في أوائل شهر شوال من شهور سنة عشرة ألف. و حضرت مجلس وعظ الشيخ عمر مدة ثم إلى مجلس درسه مدة ودخلت الخلوة الاربعينية معه ثلث مرات. ولما أراد الذهاب إلى السفر مع علي پاشا استخلفني لوعظه. فوعظت و فسرت من اواسط سورة البقرة إلى آخرها في جامع السلطان السليم تسعة أشهر. و تأهلت في تلك الأزمان في محلة چاوش التي كنت أسكن فيها قبل. فلما جاء من السفر مع علي پاشا دعاني إلى محلته و أدخلني منزلا وقفا للعلماء فيها. و استخلفني في وعظ جامع ترجمان. فوعظت و فسرت فيه سنة. ثم وقع اختلاف بيني و بينه في بعض المسائل. ففارقت منه و انتقلت إلى محلتيو تدريسي في جامع مراد پاشا. و صاحبت الشيخ الفاضل و المرشد الكامل الشيخ محمد النقشيبندي الساكن ببال اووه و بيعته. ثم صحبت بعض المشايخ النقشيبندية. فوجدتهم موافقين و مستعين للشرع الشريف و الدين المنيف في العقائد¹⁰⁹ و الأقوال و الأفعال و الأحوال فأحببتهم.

¹⁰⁸ لكبي¹⁰⁹ عقايد

و قرأت القرآن العظيم على المولى بهرام من تلاميذ الشيخ احمد المقرئ. ثم قرأت حفظا على المولى أولياء¹¹⁰ محمد جلي. و قرأت مصابيح على المولى الفاضل الكامل أبو السعود (٦٣٦) القدسي. و أجاز لي إجازة ملفوظة و مكتوبة أن أروي عنه جمع ما يجوز له ويصح عنه رواية. ثم قرأت على المولى الفاضل المدقق الشيخ إبراهيم اللقاني المصري قصيدة المسماة بجوهرة التوحيد في الكلام و جزئا من صحيح البخاري و أجاز لي اجازة ملفوظة و مكتوبة أيضا. و درست كتب الصرف و النحو و المنطق و المعاني و الأصول و الكلام المتداولة. و درست صدر الشريعة و الدرر و أتممتها. و كتبت على بعض مواضعهما بعض الخواصري. و درست تفسير القاضي البيضاوي و مع متالعة الكشف و الإرشاد تمتته في سبع سنين. ثم ابتدأت من أوله فوصلت إلى قوله تعالى: ”و علم آدم الأسماء كلها.“¹¹¹ الآية. ¹¹² ثم ختمته مرة ثانية. و ابتدأت من أوله فوصلت إلى تفسير قوله تعالى: ”يا أهل الكتاب هل تنقمون منا إلا أن آمنا بالله و ما أنزل إلينا.“¹¹³ من سورة المائدة. و بدأت التفسير على طريقة الوعظ في جامع سلطان سليم عليه رحمة الرحيم فوصلت إلى قوله تعالى: ”قل لا أملك لنفسي نفعا ولا ضرا إلا ما شاء الله.“¹¹⁴ في سورة الأعراف. و بدأت في جامع سلطان محمد عليه رحمة الصمد من سورة مريم فوصلت إلى قوله تعالى: ”و إن من شيعته لإبراهيم“¹¹⁵ الآية من سورة الصفات.

و طالعت كتاب التعرف في علم التصوف مع شرح للقنوي و رسالة القشيري و عوارف المعارف. و طالعت كتاب الإحياء و الآن أدرسه من ثلاثة مواضع. و درست الطريقة المحمدية و السيرة الاحمدية مرات و جلاء القلوب إيقاض النائمين و إنقاذ الهالكين و سيف الصارم و زخر المتأهلين و إظهار الأسرار للمولى العلامة محمد بركوي. و قد ترجمت الكافية مع زبدة ما في شروحيها و متن التلخيص و مختصر إيساغوجي و متن الآداب البحث و عقائد¹¹⁶ إبي المعين النسفي. و ألقت كتابا سميت إرشاد العقول

¹¹⁰ أوليا¹¹¹ سورة البقرة 2/31.¹¹² حلل¹¹³ سورة المائدة 5/59.¹¹⁴ سورة الاعراف 7/188.¹¹⁵ سورة الصفات 37/83.¹¹⁶ عقائد

المستقيمة إلى طريقة القويمة بإبطال البدع السقيمة و رسالة في مناقب الصحابة رضوان الله تعالى عليهم أجمعين مثالب الروافض و رسالة في رد صلوة الرغائب و البراءة و القدر و امثالة مفصلة و شرح الأمثلة و شرح المقصود و شرح الغة لابن ملك و رسائل أخرى على البيضاوي و رسائل على الدرر و صدر الشريعة والاصلاح.

و طالعت شرح مشارق لابن ملك و كتبت حاشية على بعض مواضعه. و طالعت كتاب الطهارة و الصلوة من فتح القدير لابن همام و من العناية و بعض مواضعهما من المعاملات. و درست عقائد¹¹⁷ السنوسي. و طالعت كتاب تنبيه الغافلين للشيخ بهاء الدين النقشيبندي و كتاب تنبيه الغافلين لابی الليث السمرقندي. و درست منهاج العابدين و الأصول الأربعين للإمام الهمام الغزالي.

و طالعت كتاب المنهاج القاصدين إلى الجنة و إغاثة اللفهان عن مكائد الشيطان و تعريف التلبيس و تبعيد الإبلis و تحذير الإيقاظ من أكاذيب الوعاذ للإمام العلامة ابن الجوزي و تحذير الحواص من أكاذيب القصاص للإمام السيوطي لخصه منه.

و طالعت كتاب الإتقان و خصائص الحبيب و مختصر بذل الماعون و شرح النقاية و رسائل آخر له. و طالعت الشفا للقاضي عياض و معاني الأخبار للشيخ الكلاباذي و كتاب المثنوى و كليات الشيخ سعدى و شيخ العطار. و طالعت رسالة نفيسة في منع الذكر الجهرى¹¹⁸ للسيد شريف. و طالعت كتاب المدخل للإمام الفاضل الحاكم ابن الحج. و درست شرح المنية الصغير. و طالعت الكبير إبراهيم الحلبي و رسالة ردع الراغب عن صلوة الرغائب للشيخ بن نجيم و رسالة أخرى للشيخ على القدسي شارح الكنز. جعل خاتمة رسالته ابیاتاً:

في ذم الحساد

و مدح العباد

فاكتفيت بما كتباً لظهور فوائد مما نصلنا. و الحمد لله رب العالمين.(٦٤ا)

¹¹⁷ عقايد

¹¹⁸ جهلي

Kaynakça

- Arıkan, Âdem. “Osmanlı’da İbn Teymiyyeciliği Birgivî Üzerinden İhdas Etmenin İmkânı”. ed. Osman Demir vd. *Osmanlı’da İlm-i Kelâm: Âlimler Eserler Meseleler*. 457-521. İstanbul: y.y. 2016.
- Atâî, Nevîzâde Atâullah Efendi. *Hadâiku’l-hakâyık*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Bağdatlı, Babanzâde İsmail Paşa. *Hediyyetü’l-ârifin ve esmâi’l-müellifin ve âşâru’l-muşannifin*. çev. Kilisli Rifat Bilge. tsh. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal - Avni Aktuç. 2 Cilt. Ankara: MEB Yayınları, 1955.
- Baktır, Mustafa. “İbn Melek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/175-176. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Baz, İbrahim. *Kadızâdeliler Sivasiler Tartışması*. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Benli, Mehmet Sami. “Miftâhu’l-Ulûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/20-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Bursalı, Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*. haz. A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1333.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Gurerü’l-Fevâid ve Dürerü’l-Kalâid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/205-206. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çağrı, Mustafa. “İhyâü Ulûmi’d-Dîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/10-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çavuşoğlu, Semiramis. *The Kadizâdeli Movement an Attempt of Seriat-Minded Reform in the Ottoman Empire*. New Jersey: Princeton University, Doktora Tezi, 1990.
- Çelebî, Kâtip. *Fezleke-i Kâtip Çelebi*. 2 Cilt. Toronto: Toronto Üniversitesi Kütüphanesi, ts.
- Çelebî, Kâtip. *Keşfü’z-zünûn ‘an esâmi’l-kütübi ve’l-fünûn*. trc. Rüştü Balcı. 5 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Çelebi, Kâtip. *Mizânu’l-hak fi ihtiyâri’l-ahakk*. haz. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: MEB Basımevi, 1972.
- Deniz, Sebahat. “Kadızâde Mehmed İlmî’nin Sultan IV. Murad için Yazdığı Manzum Duânâmesi”. *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1 (2008), 9-39.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’ân-ı Kerîm Meali*. Erişim 1 Mayıs 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>.
- Durmuş, Ali. *Osmanlı’da Dinî Siyasî Bir Yapılanma Olarak Kadızâdeliler Hareketi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Ergin, Refik. *İslam Düşüncesinde Zahir-Batın Ayrımı Açısından Kadızâdeliler Örneği*.

- Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Fıglalı, Ethem Ruhî. “İbn Sadruddîn eş-Şirvânî ve İtikadî Mezhepler Hakkındaki Türkçe Risalesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1981), 249-276.
- Gökçek, Mehmet Fatih. *Behçetî Seyyid İbrahim Efendi Târîh-i sülâle-i Köprülü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Hammer, Joseph Freiherr von Purgstall. *Büyük Osmanlı Tarihi*. haz. Erol Kılıç - Mümin Çevik. 16 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992.
- Has, Şükrü Selim. “İbrahim Muhammed el-Halebî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/231-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kadıızâde, Mehmed Efendi. *Risâle-i Müdâfa'a*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2688/3, 62b-64a.
- Kayapınar, Hüseyin. “Münyetü'l-Musallî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mucemü'l-müellifin terâcimu muşannifi'l-kütübi'l-ârabîyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, 1957.
- Koca, Ferhat. “Menâru'l-Envâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/118. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Naima, Mustafa Efendi. *Naima Tarihi*. çev. Zuhuri Danişman. 6 Cilt. İstanbul: Zuhuri Danişman Yayınları, 1969.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi”. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi* 17-21/1-2 (1979-1983), 208-225.
- Okumuş, Ömer. “Abdurrahman Câmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/94-99. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özek, Ali. “el-Keşşâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/329-330. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Özen, Şükrü. “Teftâzânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/298-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özen, Şükrü. “Tenkîhu'l-Usûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/454-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Sakıp, Mustafa Dede. *Sefîne-i nefîse-i mevlevîyan*. tsh. Mehmed Arif Paşa. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1866.
- Sinanoğlu, Mustafa. “el-Mevâkîf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/422-424. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

- Süreyyâ, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. sad. Seyit Ali Kahraman, 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyü'l-fuzalâ*. ed. Derya Örs. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Uludağ, Süleyman. “Avârifü'l-Maârif”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/109-110. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “er-Risâle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/122-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. “Muhammed b. İbrahim el-Kelabâzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/192-193. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Uşşâkizâde, İbrâhîm Hasîb Efendi. *Zeyl-i şakâik*. ed. Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Karesi Meşahiri*. haz. Mehmet Sarı ve Ahmet Karaman. Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, 1999.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 4 Cilt. Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Akâidü'n-Neseî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/217-219. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.